

TAGANEMISTEETA

Kohaloluharjutus

Kolmas kuraator

Ann Mirjam Vaikla
Näituse kuraator

Kaasa antud harjumused, sisse elatud lood

Saskia Lillepuu
Näituse kuraator

Sütitades vestlusi

Kerttu Juhkam
Haridusprogrammi kuraator

Sa jooksed. Igaüks on auklik

Piibe Kolka
Filmiprogrammi kuraator

Elust üleminekuajal

Kaja Tael
Kutsutud kirjutaja

Sügelus

Tanel Rander
Kutsutud kirjutaja

Kolmas kuraator

Ann Mirjam Vaikla

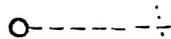
Näituse kuraator,
Narva kunstiresidentuuri juht

1. Näituse kaaskuraator Saskia Lillepuu.

2. Narva kunstiresidentuuri viidatakse edaspidi selles tekstis lühendiga NART.

3. M. Eensalu-Pihel, Muinsuskaitse eritingimused Kreenholmi direktori Karri elamu reg.nr. 14017 restaureerimiseks. Tallinn: Eensalu & Pihel OÜ, 2015, lk 4.

Tagasiteel New Yorki tabab melanboolset Roxyt keset ookeani ilmutus. Päikeseloojangut vaadates saab ta justkui taevailiku ettekuulutuse oma teatri kohta – see saab olema selle päikeseloojangu kehastus.

Esimese kirja Saskialt¹ sain mäletamist mööda 2019. aastal, kui ta avaldas soovi Narva kunstiresidentuuris näitus korraldada. Kohtusime Narvas päikeselisel kevadpäeval kaks aastat enne kavandatava näituse avamist. Miks räägin ajast ja selle linearsusest seoses protsessiga, mis sai alguse antropotseenis? Sest minu silmis on näituse keskmes aja mõiste, *taganemisteeda* aegruumiline jätkuvus. Kas aeg saab ilma ruumita olemas olla?

Tunnen, nagu oleksin hakanud oma kuraatorirolli NARTiga² jagama. Nagu oleks *NARTist* saanud selle näituse *kolmas kuraator*, kes oma allumatu füüsilise kohaloluga – 1893. aastast pärineva jäiga arhitektuurse kestaga – hoolitseb kunstnike mõtete ja katsetuste eest, kujundab ja peegeldab neid ning osutab samas ka vastupanu ja nõrgestavat mõju.

Selles rohkem kui saja aasta eest Kreenholmi manufaktuuri direktorile ehitatud punastest tellistest kestas viibides mõtisklen, millised võisid olla inimkonna tollased unistused, katsumused ja ihad. Atlandi ookeani mõlemal kaldal kujundasid eluolu tööstusrevolutsiooni saavutused, mis sillutasid teed kõikehõlmavale modernsusele. Narva joa vahetusse lähedusse rajatud Kreenholmi tehast sai üks Euroopa ja Venemaa olulisemaid tekstiilivabrikuid, kus kõrghetkel töötas üle 12 000 inimese. Asum toimis linnana linnas – sel oli oma kool ja lasteaed, luteri ja õigeusu kirik, ulatuslik haiglakompleks, kauplused, pagariärid,aresti- ja rahvamaja.³

Roxy rõhutab algusest peale, et seda metafoori tuleb võtta sõna-sõnalt. Radio City Music Halli nelinurkse väliskuju ja põhiplaani sees on päikeseloojangu motiiv edasi antud lava suunas kahanevate kipsist poolkaarte abil, millega tekitatud veidi üsaliku poolkera ainuke väljapääs on lava ise.

Kreenholmi tööstuslik aeg on pannud meidki liigutama masinlikult tiksuvast rütmis: tööd tuleb teha kindel arv tunde päevas, sihiks tõhusus, veatus ja aina kiirem tempo. Selle mõjul kipub tänapäeva ühiskond progressikujutlusest läbi imbununa ja modernsusihast kantuna maastikke ümber kujundama. Nii on ühiskond unustanud selle, mis oli enne. Elaine Gan, Anna Tsing jt on öelnud: „Unustamine muudab juba iseenesest maastikke, kui eelistame mingeid kooslusi teistele. Kuid kummitused ei lase meil unustada. Kummitused osutavad, et oleme unustanud, ja näitavad meile, et elavad maastikud on täis mineviku jälgi ja radasid“⁴ – andes seega mõista, et mineviku eluviisid kummitavad kõiki maastikke.

Paljuliigilistel maastikel elavad kummitused ei sobi kokku meie tavapärase arusaamaga lineaarse järgnevusega ajast, mille järgi mõõdame ja korraldame asju. Nad rõhutavad, et peale inimese aja, lääne kolonialismi, modernsuse ja metronoomse sünkroonsuse aja on olemas ka bakterite, seente ja vetikate aeg.⁵

Seda väljapääsu „katab ilus drapeeritud eesriie“, valmistatud eritellimusel välja töötatud sünteetilisest kangast, mis tänu oma läikele sobib hästi päikese asemele.

4. E. Gan, A. Tsing, H. Swanson, N. Bubandt, Introduction. Haunted Landscapes of the Anthropocene. – Arts of Living on a Damaged Planet. Ghosts and Monsters of the Anthropocene. Koost. A. Tsing, H. Swanson, E. Gan, N. Bubandt. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017, lk G6.

5. E. Gan, A. Tsing jt, Introduction, lk G9–G10.

6. E. Gan, A. Tsing jt, Introduction, lk G11. Ursula Le Guini luuletus „Üdi“ avaldati esmakordselt väljaandes U. Le Guin, Hard Words, and Other Poems. New York: Harper & Row, 1981.

Kuivaks jäänud Kreenholmi kosk näib tööstusarengu kummitusliku mälestusena – paljastunud on jõesäng, kus kunagi vesi paejärsakult alla langes. Marit Mikklepa installatsioon „Mineraalsed igaühed“ käsitleb sellest samast jõepõhjust kogutud kivide süvaega. Tuhandete aastate eest jääkate sulamisega sinna kandunud kivid lebavad põrandal eraldiseisvate üksustena. Kui inimene neid liigutab, hakkavad nad teineteisega resonanceerima. Liikuvad, võnkuvad kivid lõikuvad olendite *üdisse*:

Kivi sees oli sõna.
Proovisin seda kätte saada,
haamri, kirka ja meisliga,
kuni kivi tilkus verd,
kuid ikka ei kuulnud ma
kivi lausutud sõna.

Heitsin selle teepervele
tuhandete kivide sekka.
Kui keerasin selja, lausus kivi
selle sõna selgelt mulle kõrva
ja mu luude üdi
kuulis ja vastas⁶.

Eesriide kiired jätkuvad kipskaartel ja ulatuvad üle kogu saali. Kaared värvitakse kuldseks, et paremini peegeldada loojuva päikese punakat kuma ja punast sametit, mida Roxy toolidele nõuab.

7. G. Bachelard, Ruumipoetika. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 166.

8. A. Tsing, More-than-Human Sociality. A Call for Critical Description. – Anthropology and Nature. Koost. K. Hastrup. New York: Routledge, lk 8.

9. Radio City Music Hall on ajalooline meelelahutusasutus, mis asub New Yorgis aadressil 6. avenüü 1260.

10. Kõik kaldkirjas lõigud pärinevad väljaandest R. Koolhaas, Delirious New York. A Retroactive Manifesto for Manhattan. New York: Monacelli Press, 1997, lk 210.

11. R. Koolhaas, Delirious New York, lk 208.

Näitusesaali põhjaotsas asub pimeduses Flora Rezniki installatsioon „Muutus Y-is, muutus X-is“. Videost, fotodest, kineetilisest skulptuurist ja kangale trükitud maakaardist koosnevas teoses näidatakse vaatajale maastikku – kunstniku venna jalg meenutab merest kerkivat mäeahelikku. Jalg kasvab aeglasemalt kui ülejäänud keha, sel on iseenda rütm. Mitmest operatsioonist jäänud armid on muutunud kohaks, kus asuvad väljamõeldud maad ja mitmesugused ajad. See meenutab mulle Gaston Bachelardi *molluski deviisi*: „Tuleb elada selleks, et ehitada oma koda, ja mitte ehitada oma koda selleks, et seal elada.“⁴⁷ Ta kirjeldab molluskit, kes kasvatab oma kesta, lastes ehitusmaterjalil sellest läbi immitseda. Tegu on protsessiga, mille käigus toimub imelise kesta destilleerimine ilma selge alguse ja lõputa – kui immitsemine algab, on koda juba valmis. Tegu on kujuandva elu müsteeriumiga, aeglase, kuid pideva muutumisega.

Kui tuleme molluski vaatenurka järgides tagasi *kolmanda kuraatori* mõiste juurde, siis arusaam lineaarsest ajast hajub. Aeg ilmneb päikese tõusmise ja loojumise pideva kordusena. *Kolmas kuraator* ei eksisteeri iseseisva arhitektuurse kehandina ega igikestva institutsioonina, vaid alati suhtes kellegi teisega. Selle ülesanne on raamistada tundmatut – pikka päeva või ööd –, mis avaldub näitusele kokku kogutud häälte tähelepanuharjutusena, märkamaks inimeste ja meie ökoloogilist tegelikkust loovate enam-kui-inimeste põimitust. Võimatu on eristada kesta, imelist ja amorfset ümbrist, elavast kehast, elujulisest olevusest, kes on pidevas liikumises ning kaasab mitmesuguseid aegu ja olendeid.

Roxy unistuse tulemusel tekib iga kord, kui saalis valgus hämardub, mulje päikeseloojangust, ning vabaeajal ja etenduse lõpus, kui tuled süttivad, meenub päikesetõus.

„Enda tegutsemise põhjal saame mõista teiste tegutsemist,“⁴⁸ selgitas Tsing seda, kuidas inimestel on võimalik hakata paljuliigilise maailmaga sidet looma. Sepideh Ardalani ja Sandra Kosorotova on muutnud Kreenholmi piirkonna varjatud ala *enam-kui-inimestele* mõeldud aiaks. See teos on sündinud selleks, et toetada elu sattumuslikku voolu, et olla olemas selle asukate, mitte aedniku seatud tingimustel ega inimeste ihade rahuldamiseks. Näitusest saab siin aken, kust laiemale publikule avaneb vaade pidevalt areneva protsessi hetkedele.

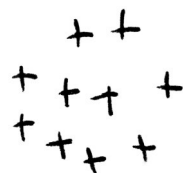
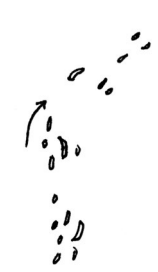
Kas on võimalik elu sattumusliku voolu käsitlust rakendada selle näituse kõikidele osadele ja pikemas perspektiivis kogu NARTi tegevusele? Kas „Taganemisteeta. Tähelepanuharjutus“ suudab süvendada ja avardada empaatiat, hoolimist ja seoseid osalejate ja kogukonna ning keskkonna ja seal elavate paljude liikide vahel?

Teisisõnu, Radio City Music Hallis kordub 24-tunnine ööpäevatsükkel ühe kontserdi jooksul mitu korda.⁹ Ööpäev on muutunud äärmiselt põgusaks, aeg kiireks, kogemus eredaks, elu – potentsiaalselt – kabe-, kolmekordseks ...¹⁰

Erinevalt Roxyst, „meelelahutusäri kõige säravamast eksperdist 1920. aastate hüsteerilises New Yorgis“⁴¹, ja tema Radio City Music Hallist, kus „lõbu kunagi ei loju“, oleme Nina Schuiki teoses „valmistuge kokkupõrkeks“

lâitnud küünla. Peaaegu laeni kõrguvad valged küünlad moodustavad omalaadse pühamu, kuhu ei mahu meelelahutusäriplik *põgusus, kiirus, eredus ega elu kabe-, kolmekordistumine...* Jääb ainult aeg, mille jooksul parafiin aurustub ning süsivesinikud muutuvad vesiniku ja süsiniku molekulideks. Tundub, nagu oleks aine ühest olekust teise muundumise haarav füüsikaline protsess ja selle eneseküllane vaikus vaigistanud piloodi hoiatuse „valmistuge kokkupõrkeks“.

Selle asemel, et lennuki (planeedi?) hävingus ellujäämise nimel võimalikult väikeseks kokku kâgarduda, oleme roninud kestast välja ja sirutame jäsemeid nagu mollusk oma jätkeid. Nagu oleksime just õppinud tantsima *surmatantsu* ajal, kust pole taganemisteed.

Kaasa antud harjumused, sisse elatud lood

Saskia Lillepuu

Näituse kuraator

1. D. Haraway, Staying with Trouble. Making Kin in the Chthulucene. Durham, London: Duke University Press, 2016, lk 1.

2. Elurikkuse ja ökosüsteemide allakäigu on põhjastanud peamiselt looduse üleekspluatsioon ja põllumajanduslik ja põllutootmine, kuid ka saaste, elupaikade häirimine ja hävimine, kliimamuutus ning invasiivsed liigid, mis on kõik inimese tööstustegevuse põhjustatud nähtused. M. Grooten, R. E. A. Almond (koost.), Living Planet Report – 2018. Aiming Higher. Gland: WWF, 2018. https://s3.amazonaws.com/wwfassets/downloads/lpr2018_summary_report_spreads.pdf (vaadatud 20.07.2019).

Püüdes keerulistel aegadel rabutusega toime tulla, tunnevad paljud meist kiusatust kujundada tulevik obutumaks, ennetada ähvardavaid sündmusi, tühistada minevik ja olevik, et tulevatele põlvetele tulevik luua. Rabutuses püsimine ei nõua sellist suhet ajaga, mida tulevikuks kutsume. Rabutuses püsimine nõuab, et õpitaks olevikus tõeliselt kohal olema, seda mitte kaduva puutepunktina õudse või paradiisliku mineviku ja apokaliptilise või lunastava tuleviku vahel, vaid moraalsete olevustena, kes on seotud lugematute kohtade, aegade, küsimuste ja täbenduste muutuvate kooslustega.¹

Tundub, nagu oleks see projekt alanud erakordselt ammu, eriti kuna üleilmne pandeemia on jaganud mu ajataju kroonaeelseks ja -järgseks perioodiks, lükates esimese täiesti omaette ajamõõtmesse. Hakkasin keskkonnaprobleeme ja ökoloogilisi küsimusi rohkem teadvustama 2018. aastal, mil õppisin Eesti Kunstiakadeemias kureerimist. Need kaks valdkonda said kokku idees teha rühmanäitus, mis tegeleks küsimusega, mida tähendab olla inimene neil rahututel aegadel. Kõikjal üle maakera tuikavad ökoloogilised probleemid on kahtlemata seotud inimtegevusega, eelkõige tööstusliku tootmisega, mis lähtub kasumile suunatud globaalsest kapitalismist. Selline eluviis vähendab elurikkust ja kahjustab ökosüsteeme,² mille tulemusel on üha rohkem kohti maakeral paljudele elusolenditele, sealhulgas inimestele, elamiskõlbmatuks muutunud.

Kuid näitus „Taganemisteeta. Kohaloluharjutus“ ei kehasta ühtegi selget vastust ega järelust, samuti ei paku see lahendusi ega anna ülevaadet ökoloogilisest kriisist, milles elame. Selle eesmärk ei ole õpetada. Näitust võib käsitleda teatud ajahetkel ja teatud kohas avaneva aknana, mis näitab

seda, kuidas 17 kunstnikku on mõelnud keskkonna ja keha, inimese ja muu-kui-inimese intiimsuse suhte teemadel. Näituse tegemine on olnud privileeg, õpiprotsess, mis on võimaldanud mul uurida, kuidas kunstnikud mõtlevad mitmetahulistel keskkonnateemadel, mis tõstatavad alati ka poliitilisi, ühiskondlikke ja eetilisi küsimusi. Kunst on minu jaoks – minu antropoloogiaharidusest lähtuvalt – ennekõike loominguine praktika, mille abil inimesed maailma mõtestavad ja vahendavad, kuid ka kujundavad seda kui oma elupaika. Kunst võimaldab meil seista poeetilisel silmitsi inimelu mitmetähenduslikkusega samamoodi, nagu Jeanette Winterson on öelnud jutuvestmise kohta:

[M]inu pühendumus jutuvestmisele, nagu ka minu pühendumus armastusele, täbendab pühendumist ebamugavusele, mitte turvatundele. Seiklusele, mitte rahulolule. Võimalustele, mitte vastustele. [...]

Lood on täis küsimusi. Mis siis, kui? Mis on? Kes ma olen? Kes sina oled? Millesse ma usun? Miks ma seda usun? Küsime neid küsimusi loomulikult ka teisiti: poliitiliselt, filosoofiliselt, hingeliselt. Me vaatame neile otse silma.

See on oluline erinevus, sest, nagu Freud 20. sajandi alguses järeldas, ei suuda inimesed alati, isegi mitte siis, kui seda vaja oleks, suurtele, tumedatele, rasketele, häbiväärsetele, süütunnit tekitavatele, kuritegelikele ja hullumeelsetele teemadele otse silma vaadata. Peame põikama kõrvale, alla või eemale – samas minema jooksmata. Kasutame asemikke või avatare. Lugude abil on see võimalik.³

On oluline, milliseid lugusid me räägime.⁴ Oleme hakanud teadvustama tööstusliku maailma, selle tootmis- ja tarbimistsüklite murettekitavat mõju loodusele: ekstreemne kliima ja tõusev meretase, liikide kiire väljasuremine, elurikkuse langus ja ökosüsteemide vaesumine, hävinud elupaigad ja üha mürgisemaks muutuv looduskeskkond. See eluviis põhineb teada-tuntud lool inimese erakordsusest, inimese ülemvõimust vaikivalt alluva looduse üle. *Homo sapiens*. Pime loodus. Loodus on meie lugude taust, see on ressurss, millest ammutame oma eluks kütet. Selle harjumuspärase eelduse oleme pärinud modernsuselt, mis on kui keset vihmametsa ehitatud ooperimaja, nagu Tanel Rander oma essees⁵ kirjutab. Kuigi näib, et oleme modernsusest edasi liikunud, luusivad modernsuse vaimud endiselt mööda meie maastikke, läbi meie kehade ja meelte, vormides praegust eluviisi ja olemist.⁶

...

2021. aastal seisan tuttavas oranžis koridoris koos kümne inimesega, kes põevad sama kroonilist haigust, mida minagi. Juba üle aasta on submikroskoopiline nakkustekitaja, mis suudab end paljundada ainult elusorganismi rakkudes, reisinud ja paljunenud inimestes üle kogu maailma ning muutnud tajutavaks, kui seotud me globaalselt oleme. Mõned inimesed siin koridoris ootavad vaktsiini, teised ootavad, kas ilmneb vaktsineerimisjärgseid kõrvalnähte. Ootame, et saaksime viiruse suhtes *immuunseks muutuda*, kuigi iroonilisel kombel on meil krooniline autoimmuunsushaigus. Kui mu öde kuulis, et mind vaktsineeritakse,

3. J. Winterson, Love. London: Penguin Random House UK, 2017, lk 32–33.

4. D. Haraway, Staying with Trouble.

5. T. Rander, Sügelus. – Taganemisteeta. Kohaloluharjutus. 2021.

6. E. Gan, A. Tsing, H. Swanson, N. Bubandt, Introduction. Haunted Landscapes of the Anthropocene. – Arts of Living on A Damaged Planet. Ghosts and Monsters of the Anthropocene. Koost. A. Tsing, H. Swanson, E. Gan, N. Bubandt. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017, lk G1–G14.

7. S. F. Gilbert, Holobiont by Birth. Multilineage Individuals as the Concretion of Cooperative Processes. – Arts of Living on A Damaged Planet. Ghosts and Monsters of the Anthropocene. Koost. A. Tsing, H. Swanson, E. Gan, N. Bubandt. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017, lk M73–M89.

8. E. Cohen, My self as an other: on autoimmunity and 'other' paradoxes. – Medical Humanities 30, 2004, lk 7–11, siin lk 10.

9. S. Jonsson, On Pia Arke. – Afterall 44, 2017, lk 13–21, siin lk 13.

10. E. Cohen, My self as an other, lk 8.

11. E. Biss, On Immunity. An Inoculation. Minneapolis: Graywolf Press, 2015.

12. S. F. Gilbert, S. Gilbert, Understories: a common ground for art and science. – Alma Heikkilä. Kiasma Commission by Kordelin. Koost. S. Oksanen. Helsinki: Museum of Contemporary Art, 2019, lk 35–39.

13. E. Cohen, My self as an other, lk 9–10.

tegi ta nalja, et äkki muutun tulnukaks. Kuid ma juba olen tulnukas. Umbes pooled rakud inimkehas on bakterirakud ja meie mitteinimestest sümbiondid aitavad meil areneda ja elus püsida, immuun- ja närvisüsteemi töös hoida. Tänu neile on „inimene“ üldse võimalik.⁷ Ilma nende teisteta, tulnukateta, oleksime „surnud liha“.⁸

Selle näituse ettevalmistamine on juhuslikult langenud perioodile, mil minu kehaline ebamugavustunne on muutunud sagedasemaks ja intensiivsemaks. Olen proovinud oma keha-meelega haarata kahte paralleelset olukorda, kahte keha/keskkonda, milles ma elan: enda ebamugavat keha ja kahjustatud maakera. Ma punun nende vahele ühendavaid jooni, võttes esikujuks näitusel „Taganemisteeta“ esindatud Gröönimaa-Taani kunstniku Pia Arke loomeprintsii: „Muudan kolonialismi ajaloo enda ajaloo osaks ainsal viisil, kuidas oskan – võttes seda isiklikult.“⁹

20. sajandil lahutasid loodusteadused organismi keskkonnast. Üksikolendid võitlevad ellujäämise nimel – sellist lugu räägiti toona elu kohta. Arvati, et immuunsüsteem kaitseb organismi, eristades „mina“ ja „mitte-mina“ ning kuulutades viimasele sõja. Lääne poliitilise mõtte aluseks on eeldus, et inimeseks olemine tähendab ainulise tervikliku keha omamist. Tavajuhul langeb „mina“ selle kehaga kokku. Teadusliku paradigma jaoks on autoimmuunhaigus kehastunud vastuolu, paradoks – *horror autotoxicus*.¹⁰ Mina, mis peab mina mitte-minaks. Inimene, kes ekslikult peab loodust Teiseks.

Kuid tegelikult oleme lihtsalt harjunud maailma niimoodi kirjeldama. Mõned tänapäeva immunoloogid eelistavad vältida keelt, mis loob „mina“ ja „mitte-mina“ ehk oma ja võõra eristuse, samuti sõjamaetafoore. Nendel päritud narratiivididel pole bioloogilist ega teaduslikku alust, nad ei ole selles mõttes tõesed ega sobivad kui mõni muu kirjeldusviis.¹¹ Aga on oluline, milliseid lugusid me räägime. Need kujundavad meie elu. 17 aastat tagasi öeldi mulle, et mu keha ründab iseennast. Kaks aastat tagasi öeldi mulle, et määratud ravim hakkab osa vererakkudest „õhku laskma“. Taolised kujutluspildid teevad eluaegse haigusega inimese psüühikale liiga.

21. sajandi bioloogia on jõudnud arusaamani, et elu on palju enam kui piiritletud, eraldiseisvate üksuste võitlus ressurside üle ning toimib ainult tänu liikide vahelisele koostööle, suhetele, protsessidele, paindlikkusele ja vastastikustele sümbioosidele.¹² Mina/mitte-mina eristus sõltub kontekstist ning organisme ei ole võimalik käsitleda keskkonnast lahus.¹³ Oleme elu ja surma sümbiootilistes suhetes paratamatult üksteisega läbi põimunud. Mind lohutab teadmine, et ma ei ole endaga olemuslikult sõjajalal, et ma ei ole selles valutavas kehas üksik, et kui hoolitsen minus elavate bakterite eest, siis nemad omakorda hoolitsevad minu eest.

•••

Kogedes Flora Rezniki teost „Muutus Y-is, muutus X-is“, läbin kummalist nahka meenutavat mäeahelikku. Korraga märkan, et mul on kergem oma kehalise ebamugavusega koos olla. Vesi, heli ja pilk uurivad maastiku pinda, kord liikudes, kord peatudes. Tajuaärealal virvendab tasane vestlus, dialoog, mis vihjab, kuid ei selgita. Mind juhatakse läbi mäeaheliku, mis varem oli silikoonvorm, mis varem oli armi kiuline sidekude, mis varem oli kellegi jalga ümbritsev veekindel kaitsekiht, mis kasvas ülejäänud kehast

aeglasemas rütmis. Maastikku uurides ei sega mind enam, et mu keha on „rütmist väljas“. Mäeahelik jääb aeglaselt vee alla, kuid minus ei tekita enam ärevust see „rütmist väljas“ inimlikkus, mis maakeral ringi möllab.

Kuidas elada ebamugava kehaga? Kuidas elada kahjustunud planeedil? Kuidas olla kohal, kui olevik on rusuv? Proovi jääda selle juurde, mis on: arm, ebamugavustunne, rahutus. Kui oled valmis, siis uuri, mis selles olukorras veel võib peituda. Kummaline, samas tuttavlik mäeahelik – teistsugune lugu, milles elada. Võiksime näiteks harjutada, kuidas pöörata pea peale sügavalt juurdunud usk inimese erakordsusse, ja leida pidepunkti haavatavuses, mida kõikide elusolenditega jagame.¹⁴ Flora installatsioon, ning loodetavasti näitus tervikuna, on kutse, et mõelda, tajuda ja uurida viise, kuidas on võimalik olla inimene teisiti.

•••

Haiglas ütleb üks mees öele, et loodetavasti vaktsiin toimib. „Peab toimima,“ ütleb öde ja koputab sõrmega rinnamärgil „Vaktsineeritud“, mida ta uhkusega kannab. Oleme üks visa liik. 15 minutit vaktsiinijärgset ootamist on täis, kellelgi ei tekkinud allergilist reaktsiooni. Astume kuuekesi lifti, mis on varustatud õhupuhasti ja rahustava sildiga „Puhas“. Alla sõites tahan küsida kaasreisijatelt, milline on olnud nende kogemus pandeemiaga. Kas nad tunnevad samuti, et tänu oma kehadele, mis on tavalisest ettearvamatumad, on neil kummalisel kombel lihtsam praeguse ebakindlusega toime tulla? Kuid liftisõit on eksistentsiaalseteks mõtisklusteks liiga lühike. Esimesel korrusel astume liftist välja, põrandale ja seintele kleebitud mustade ja kollaste bioloogilise ohu märkide vahelt läbi. „Elu on aken haavatavusse“¹⁵ – see on immuunsuse vastand.

14. F. Reznik, Of Asymmetrical Legs, Scars, Infrastructures and Exile. – Unknown Grounds. The Reader. Leeuwarden: VHDG, Tresoar, 2019, lk 34–41, https://issuu.com/florenciareznik/docs/unknown_grounds_reader_online_version (vaadatud 27.01.2021).

15. D. Haraway, The biopolitics of postmodern bodies: constitutions of self in immune discourse. – Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature. New York: Routledge, 1991, lk 224.

Sütitades vestlusi

Kerttu Juhkam

Haridusprogrammi kuraator

1. J. Dewey, Kunst kui kogemus. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2019, lk 26.

Neid hetki, mil minevik võimendab tulevikku ja tulevik värskendab käesolevat, hoiab erilise pühendumusega au sees kunst.¹

Loomingulised inimesed on uudishimulikud. Kaasaegne kunst imbub paljudele teistele elualadele ning seab kahtluse alla paljusid olemisviise. Rahvusvaheline rühmanäitus „Taganemisteeta. Kohalolekuharjutus“ mõtiskleb mitmesuguste katsetuslike meediumite vahendusel jätkusuutlikkuse, ökoloogia, tervise, olemise, kliimamuutuse ja ühiskondlike küsimuste üle. Haridusprogrammi eesmärk oli kunstipubliku osalusel mainitud teemadega tegeleda ja nende üle arutada.

Kuidas publikuga sidet luua? Tuleb kaasata kohalikke noori.

Tahtsin tuua kokku rühma noori, et koos arutleda, mõtiskleda ja tegutseda. Eesmärk oli keskenduda protsessile ja dialoogile. Kutsusin Narva noori näituse ettevalmistusse panustama ja Narva kunstiresidentuuriga (NARTiga) tutvuma. Haridusprogramm kasvas välja vajadusest, mis väljendus kahel tasandil. Esiteks tahtsime kaasata kohalikke noori, teiseks oli meil vaja giide, kes tutvustaksid meile ja osalevatele kunstnikele kohalikku kogukonda, vahendaksid kaasaegset kunsti Narvas ja tutvustaksid külastajatele näitust.

Mis on parim viis kunstiteoste, näitusel käsitletud küsimuste ja kaasatud noorte vahel sideme loomiseks? Retk NARTi telgitagustes – ruumiliselt ja kujundlikult. Lasime osalevatel kunstnikel ennast ja oma töömeetodeid tutvustada, et avada kunsti loomise kaasnevat mõttekäiku. Tutvustasime

noortele kuraatoreid, kunstnikke, kunsti loomise ja kureerimise protsesse. Seeläbi õnnestus meil süveneda näitusel käsitletud küsimustesse ja seda oma kogemuste kaudu mõtestada. Rühmast Narva noortest said NARTi vabatahtlikud.

Selleks, et kunstiteosest kasu saada, ei tule uurida mitte ainult teost, vaid ka iseenast.²

Meie esmane kohtumine toimus suuresti tänu kohalikule aktivistile Vadim Markovile, kes huvilisteni sõna viis. Otsisime vabatahtlikke ka sõltumatu ajalehe Narvamus lugejaskonna hulgast. Esimesel korral saime üksteisega tuttavaks. Visandasime haridusprogrammi eesmärgi ja plaane ning rääkisime vabatahtlike ootustest ja vajadustest.

Kohtumisel filmiprogrammi kuraatori Piibega vaatasime dokumentaalfilmi ning väljendasime ennast savi abil. Uurisime teadvuse voolu tehnikas kirjutamist ning jagasime vaateid muule-kui-inimesele, kultuurilisele identiteedile ja harjumustele. Kunstniku ja kunstiopetaja Vera Antilla juhendamisel triivisime kollaste tassidega, ühekordsuse ja prügisukeldumise ehk linnakoriluse mõistetega. Hetke põgususest innustatuna uitasime NARTi ümbruses ja jagasime pildistamata kaadreid meid paelunud paikadest.

Järgmisel kohtumisel vestlesime videoettekande pidanud kunstniku Alma Heikkiläga, kelle kunst tegeleb inimeste tavapiirest väljapoole jäävate esemetega. Lisaks pidid NARTi vabatahtlikud valmistama ette ja esitlema visuaalse essee selle kohta, mis neid hingestab, käima paneb, üles kütab ja esindab.

Järgnes kahepäevane üritus, millest võtsid osa näituse kuraatorid (Saskia ja Ann Mirjam) ning kunstnik Manfred Dubov. Kuraatorid ja vabatahtlikud rääkisid NARTist kui institutsioonist, kohaliku kogukonna kaasamisest ja projektide algatamise võimalustest. Kohtumine Manfrediga koosnes kunstniku ettekandest, väikesest esmaabikoolitusest ning suuremõõtmeliseks ekspressiivse maali valmistamiseks töötoast.

Aastale tõmbas joone alla pidulik Zoomi-vestlus kunstnik Sandra Kosorotovaga, kes oli suvel NARTis residentuuris viibinud ja kogukonna-aia kallal töötanud. Vabatahtlikud ja Sandra vestlesid elust ja tuleviku-väljavaadetest, kunstniku elukorraldusest ning ökotoodetest. Sandra teeb näituse jaoks koostööd kunstnik Sepideh Ardalaniga. Uus aasta avati Massia residentuuri virtuaalkülalustega ja oma loomingust pidas ettekande Sepideh, kes tegi kummarduse eluks vajalikule lagunemisele ja tegevuspõhisele teadmusele ning tutvustas meile taimepõhiseid vahendeid, mis aitavad lagunemisega uut viisidel suhestuda.

Aasta jooksul oleme pidanud viljakaid vestluseid praegusest seisukorrast, inimtegevuse tagajärgedest, jätkusuutlikkusest, kohalikest ja üleilmsetest nähtustest, rohujuuretegevusest, kunsti kohanemisvõimest, inimese suhtest loodusega, pinnasest ning teisesuse tähendusest kultuuris ja elus. Ja sellest, mida iseendalt oodata. Erinevaid teemasid käsitledes ja näitusel

2. A. de Botton, J. Armstrong, Art as Therapy. New York: Phaidon Press, 2013, lk 67.

osalevaid teoseid silmas pidades leidsime võimalusi, kuidas NARTi vabatahtlikud saaksid ennast isikupäraseid ringkäike tehes väljendada. Haridusprogramm annab neile praktiliste ja loominguuliste oskuste abil hääle, kogemuse ja väe.

Minu eesmärk oli luua programm, milles oleksin tahtnud ise selles vanuses osaleda. Programm, millega ei anta edasi pelgalt teadmisi, vaid mis käivitab. NARTi vabatahtlikke kutsutakse üles otsima lisatähendusi ja võimalusi teistmoodi mõelda. Kasutame kunsti vahendina, mille abil valdkondadeülest mõtlemist edendada ning isiklike tähendusi leida. Mängime materjalide, mõtete, ebakindluse ja tugevusega, et näidata loomisega kaasnevaid inimlikke tahke ja muresid, selle asemel, et vaadelda ainult lõpptulemit ja seda, mida öelda soovitakse.

Usun, et haridusprogramm on vabatahtlikele toeks olnud. Programm on osalejatega koos kasvanud ja teisenenud ning selle teekonna koos läbimine on olnud imeline kogemus. Möödunud aasta võtab kokku sõna *kohanemine*. Ning häälestumise protsess: kuidas ÜHESKOOS muganduda, lahti lasta ja ümber mõtestada.

Algselt sügissemestril (2020. aasta augustist detsembrini) toimuma pidanud haridusprogrammi pikendati 2021. aastasse. See tipneb näituse avamisega, näituse ajal toimuvad tuurid ja töötoad.

NART vabatahtlikud ja filmiprogrammi kuraator Piibe uurimas taimolendeid residentuuri ümbruses.
Foto: Kerttu Juhkam.

Vabatahtlikud ja näituse kuraatorid Manfred Dubovi esmaabi ja maalimise töötoas.
Foto: Kerttu Juhkam.

Sa jooksed. Igaüks on auklik

Piibe Kolka

Filmiprogrammi kuraator

Sa oled mu ainuke uus tuttav eelmisest aastast. Kohtusime detsembris. See oli nii:

Kesklinn, osaliselt reguleeritud ülekäik, ohutussartega, mitu sõidurada mõlemas suunas, paremas servas pöörab üks rida ilma foorita, vist ainult ühistranspordile, teised kaks lähevad otse, ühesuunaliselt. Neist üleminekuks on valgusfoor, ristuva tänava jaoks niisamuti. Ja sealgi ohutussaar. Meie tuleme tööpäeva lõunalt, väljume raamatukogust ja suundume väikeste kontoritega büroomajja. Sina tuled mäest üles, sealt, kus bussid pööravad, väljud järsku nurga tagant.

Tulipunased reielihased, mäkketõusustammudest pingul.
Tulipunased reielihased, lühikesed püksid, on detsembrikuu.
Tulipunased reielihased, sul on kohkunud nägu.
Tulipunased reielihased, ei, sul on tõsine ja otsustav pilk.

Sa oled tervisejooksja, noor naine, ja sa jooksed. Ületad tee, jõuad ohutussaarele meiega kohakuti, möödud, ületad teise rea. Vaatan tagasi – jooksjaid ikka on, ise ka aeg-ajalt jooksen, aga su olek tõmbab tähelepanu. Ja su reielihased on tulipunased.

Maandud hooga vastaskõnnitee servale ja pöörad siis järsku otsa ringi. Tagasi tulnud teed, jõuad veel sama rohelisega ja oled jälle meiega samal saarel. See kõik võtab paar sekundit, ma võpatan: mis mõttes, sa just...? Kas sellepärast, et ma nii pingsalt vaatasin? Vabandust, ega ma ei... või noh, ma põrnitsesin küll...

Peidan pilku, teesklen ükskõiksust, pobisen midagi.

Sa jooksed meist mööda, tagasi pervele, kust tulid, rohelist oodata pole vaja, oled kiire, ühtegi autot ei tule, mu ehmatust hajub... no mida? Jälle tagasi! Tegid seal ainult paar sammu, ja uuesti üle tee, samale ohutussaarele, meie passime ikka veel totralt, ma isegi ei tea, mida, ühtegi autot ei tule.

Miks sa jälle pöörasid?

Saame ka liikuma, majanurk ligineb, ma rohkem ei vaata, ma luban, et praegu rohkem ei vaata, ongi majanurk, ega ma nüüd enam ei näekski vist, isegi kui ümber pööraks, jah, eks sa lähedki nüüd oma teed ja meie läheme oma teed ja ega me rohkem ei näe ja ega ma päriselt ei küsi, et miks ometi? Et see polnud ju loogiline? Kõik ju märkasid, et see oli veider? Sama teed tagasi minna on isegi julge valik. Aga nõnda järsult ümber pöörata? Pärast paari sammu? Ületada sama tee, kui oled just teiselt poolt tulnud? See ei olnud ju kuidagi juhuslik. Pööramine on üks kindlaimad otsuseid üldse. Kui ma kõhklen, kuhu edasi, hakkan tegema ebamäärast kaart, aeglase sammuga. Aga sina pöörad kannal ringi. Kas teadsid ette, et lähed nii? Kas otsus sündis siis, kui jalg teisel teepervel maandus? Lihtsalt tundus vale koht? Kas see on mingi tehnika? Nagu joonejooks? Vaatasid, et veel roheline? Et ühe korra jõuad veel? Et kasutad rohelist maksimaalselt ära? Miks? Kas me segasime sind? Kas me olime selle mängu osa? Kas sa said aru, et me saime tuttavaks?

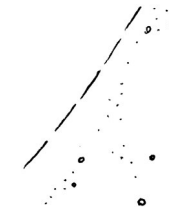
Näen sind detsembri jooksul veel. Ja jaanuaris. Enamasti on hiline pärastlõuna, me tuleme soodushinnaga lõunalt, vahel on taevast punane nagu su säared. Päike hakkab hiljem loojuma. Ma saan aru, sa kasutad jooksmiseks valget aega, teed päeva sisse pausi, jooksed siis, kui pole veel/enam tipptund, rihid jooksmise nii, et kõht poleks liiga täis ega tühi. Mulle meeldib mõelda, et sul on plaan. Või siis täiesti vastupidi – su jooksmine lihtsalt juhtub, pöörad kannal ringi, kui on vaja. Püüan varjatult vahtida, tean ju küll, et see tutvus on ühepoolne, vaujeristlik. Aga tahan siiski su liikumist ja rütmi märgata.

...

Kuuekümnenda aastase *butō*-tantsija Eiko selgitab, kuidas ta püüab tantsides minna mööda inimemotsioonidest ja otsida seost kõige muuga: „Kasutan õpetades tihti kujutluspilti amööbist. Mitte selleks, et uurida, kuidas ta välja näeb, vaid et lubada endal öelda: „Me oleme sugulased.““¹.

Ülaltoodud kirjeldus on ühtaegu ülestunnistus ja vabanduskiri tervisejooksjale, kellest sai enese teadmata paariks kuuks mu kinnismõte, millega otsisin sugulust samamoodi nagu Eiko amööbidega. See on rütmiline sugulus, mis küsib kehalise olemise, võnkumise, intervallide sarnasuse ja suhestumise järele.

Näituse „Taganemisteeta. Kohaoluharjutus“ kunstnikufilmide programm tõukub sarnasest huvist. Need filmid on kehadele lähedal – nii inimestele kui ka teistele – ja kajastavad erinevaid võnkesagedusi. Kehad, mis otsivad kohta füüsilises ruumis ja maastikes, kehad, mis liiguvad ajas, kehad, mis teevad mõõdetud žeste ja leiavad suhetes teistega oma rütmi. Igaüks ühes audio-visuaaliks salvestatud hetkes, kus üleilmne seotus paljude teistega

on läbinisti teada, ent reageerimiseks, sammuks, vaikuseks või pöördeks on üksainuke keha. Enne, kui rütmist saab end kordav, taasloov ja edasikandev olekuviis, on rütm otsuse ja tähelepanu küsimus. Tervisejooksja sai mu kätte. Ma ei tea täpselt, mis nendest vonkesuguluse äratundmistest sünnib, pole kindel, et üldse midagi sünnib. Aga võib juhtuda, et korraks saab kohal olla, mõni piir saab hägustuda. Sest

[...] igaiüks on auklik. [...] Ükskõik kui lagunenud või poorsed – me pole sest vähem inimesed. On võimalik jääda inimeseks, olles segunenud – sest olla inimene ongi olla segaduses.²

Elust üleminekuajal

Kaja Tael

Kliima- ja energiapoliitika erisaadik
Eesti Välisministeeriumis,
kutsutud kirjutaja

Minu kodusel raamaturiivil troonib uhke album 1939. aastast, „Vana Narva“. Kingitud minu emale, kes veetis selles vanas Narvas oma lapsepõlve. Album on neljas keeles – eesti, inglise, saksa ja rootsi – ja nendib sissejuhatavas lauses põgusa enesestmõistetavusega, et Narva on tuntud võluva turistide linnana. Pildid baroksest vanalinnast ei jäta selles muidugi mingit kahtlust. Sellisena ei tunne Narvat enam peaaegu keegi. Narva linn jagas sadade (või tuhandete? Ons keegi neid lugenud?) ajalooliste linnasüdamete saatust Euroopas, mis hävitati II maailmasõjas. Erinevalt nt Dresdeni Frauenkirchest või Varssavi vanalinnast pole Eestis kadunu taas kerkinud. Taganemisteeta? Mu ema ei suutnudki selles linnas pisarateta viibida, kuid kirjutas hilises eas helge mälestusteraamatu. Ei ole mingit kahtlust, et mina vaatan seetõttu Narvat hoopis isevärki pilguga. Sakslastel on ütlus „üks silm nutab ja teine naerab“. Minu teine silm rõõmustab uue hingamise üle, mis ju veel lõplikult käima läinud ei ole, aga mille märke on tunda nagu õhus kevadet: mitte ainult taastatud promenaadil, Aleksandri kirikus või Hermanni kindluse vilkas turismielus, vaid ka Narva kolledžis.

Pole Narvast paremat paika esitada endale suuri küsimusi elu ja ilu, hea ja kurja, inimese ja looduse kohta. Vastused on siin õhus. Narva ei ole unikaalne ei oma ajaloo ega tuleviku poolest. Aga Narva on sümboolne. Tema saatus suudab kõnetada eri rahvustest erisuguseid inimesi, tema tänapäev kätkeb kõige aktuaalsemaid universaalseid murekohti: suurtööstuse sündi ja allakäiku, inimese tungi käituda energiaallikate jahil looduse peremehena ja tema läbikukkumise valusalt tunnetatud tagajärgi. 19. sajandil oli Kreenholmi tehas uhkuse asi. 20. sajandil oli Narva uhke oma energeetikute üle, samuti kui kogu Ida-Virumaa oma põlevkivitööstuse

üle. Praeguseks oleme Euroopa Liidus otsustanud, et süsiniku õhku paiskamisele peab tulema lõpp hiljemalt 21. sajandi keskpaigaks. Ka pole muidugi teadmata, et ühel päeval saavad põlevkivi ja teised fossiilkütused lihtsalt otsa. Tõmbame korraga joone alla nii 19. kui 20. sajandile. Mis edasi?

Majanduse ümberstruktureerimine kõigi oma kulude ja ähvardava tööpuudusega on hirmutav väljavaade. Aga kliimamuutuste tagajärjed on veel hirmutavamad. Euroopa Liit on võimas majandusblokk, oma unistustes teedrajav ning innovatsiooni lipulaev. Tegelikult jääb unistustest küll maha, kuid just murdelised ajad ja uued väljakutsed võivad pakkuda vajaliku tõuke tähelepanuks – eestlasele võiks siin meenuda tiigrihüpe ehk Eesti kiirele digitaliseerimisele aluse pannud arvutite hankimise programm 90-ndatest. Kui mugavustsoonis on keeruline teha radikaalseid muudatusi, siis seiskunud tööstustel tasub mõelda just murdelistele sammudele, mis võivad anda eelise turul ning aidata kiiremini konkurentsivõimet taastada. Riik võib mõelda investeringutele valdkondades, kuhu panustamine lööb mitu kärbest ühe hoobiga. Eestis on mõistlik nt ehitussektorit elavdada odavama laenu abiga – mõjub soodsalt tööhõivele, soojustatud majad on palju energiatõhusamad ning seega teenivad heitmete vähendamise eesmärki, elanike soojaarved saavad aga taskukohasemaks. Kindel kurss fossiilkütuste tarbimise vähendamisele innustab ettevõtteid panustama teadus- ja arendustegevusse ning toob turule täiesti uued tooted. See kõik kokku loob uue majanduse. Majanduse, mis ei aja ahju ei põlevkivi ega sütt ega tarvita maagaasigi, naftast rääkimata, mis kasutab energiaallikana päikest, tuult ja vett ning toodab taastuvelektri abil vesinikkütust. Vesinikuga sõidavad nii rongid – kaugele, asendades turistidele ka lennukeid – kui isiklikud autod (loomulikult isejuhtivad). See majandus ei tooda ülearu ega raiska toodetud toitu, see on võimeline taaskasutama tekkinud jäätmeid, sest tarbija on muutunud teadlikuks. Kõigi ühine eesmärk igas eluvallas on säästlikkus ja kestlikkus. Tagasiteed ei ole, sest lapselegi – ja lastele veel eriti – on selge, et seni elasime tuleviku arvelt. Kuni seda majandust veel ei ole, elame üleminekuajal.

Teiste sõnadega – me võime teada eesmärki, aga me ei tea veel täpselt teed sinna. Kõik see meenutab kahtlaselt revolutsiooni. Ükski revolutsioon ei ole kerge üle elada. Mõnele tuleb ka vastulöökk, kontrrevolutsioon, mis paiskab tagasi vanadesse hädadesse. Kuni uue revolutsioonini, mis lubab tõdeda, et tagasiteed pole kunagi olnud. Ainult kannatusi on pikendatud. Euroopa Liidu 21. sajandi suur loosung on õiglase üleminek: inimlike kannatuste leevendamine majanduse ümberkorraldamisel. Ka see on universaalne, kuid Narvas vägagi kohaliku mõjuga nähtus. Praegu on õige aeg kasutada viimseini ära selleks antav suur Euroopa Liidu rahaline toetus, millest me veel hiljuti ju unistada ei osanud. See nõuab keerukat kompromissikunsti inimese ja looduse, riigi ja kohaliku omavalitsuse, Eesti ja Euroopa Liidu huvide vahel. Midagi on Narvas õhus, nagu öeldud. Ka sõna kõige otsesemas mõttes. Õhku on läbi Narva tööstusajaloo paisatud ülemääraselt süsihappegaasi. Lahendus pole majanduse hävitamine, vaid uus majandus. Otsetoetustest mitu korda suuremad summad, mis tehakse kättesaadavaks investeerimisprogrammide ja pankade kaudu, nõuavad juba uut mõtlemist. See on šanss täiesti uutele ettevõtetele, suure tõenäosusega sellistele, kes

tegutsevad läbimurdelise tehnoloogia alal. Eestile võiks see uus tiigrihüpe kontimööda olla küll.

Inimene on üleminekuajal alati habras. Talle on hädasti vaja ka vaimutoitu. Kunst omakorda sünnib nii mõnigi kord maailmavalust. Ka Euroopa Liit tunnetab seda omal veidi bürokraatlikul kombel. Muu hulgas tehakse praegu katset toetada rohelist mõtlemist arhitektuuris. Kas seni veel idee tasemel nn Euroopa Bauhaus jõuab kunagi oma eelkäija, saksakeelses maailmas tuntud Bauhausi kombel tervikliku esteetikani, on muidugi teadmata.

Igal esitatud küsimusel, igal pakutud vastusel, ka kunstiprojekti kaudu, on oma kõlapind. Arvan, et Narva on kõlapinnana väga hea. Sest ma usun, et Narvas elab endiselt või on siia tagasi kolinud *genius loci* – linnaga kaasas käiv vaimne atmosfäär. Esialgu veel häbelik, põranda- või ahjulune. Laske ta tupp, toitke teda oma unistustega, katke lennukate plaanidega. Eesti muinasjutudes annab nõu tark mees taskus. Või siis siil. Kes on ju loodus ise. Kuula ainult.

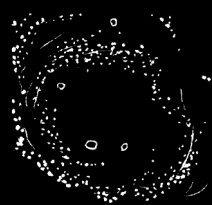
KAJA T A E L (1960) on kliima- ja energiapoliitika eriesindaja Välisministeeriumis. Tael lõpetas Tartu ülikooli 1983. aastal eesti filoloogina, omandas erialal Nõukogude Liidu teaduste kandidaadi kraadi 1989. aastal. Avaldanud teaduspublikatsioone ning tõlkinud eesti keelde raamatuid (sh John Stuart Milli „Vabadusest“, Henry Kissingeri „Diplomaatia“). Töötanud Teaduste Akadeemias ning Eesti Instituudis. 1995–1998 president Lennart Meri välispoliitika nõunik. Alates 1998. aastast mitmesugustel ametikohtadel Eesti Vabariigi Välisministeeriumis, sh suursaadikuna Ühendkuningriigis ja Saksamaal ning viimati Eesti Vabariigi alalise esindajana Euroopa Liidu juures Brüsselis (2016–2019), kattes ka Eesti eesistumist ELi Nõukogus 2017. aastal. 1995–2012 Eesti Instituudi juhatuse esimees, 2011–2016 Tartu Ülikooli nõukogu liige, alates 2018. aastast SEI (Rootsi Keskkonnainstituudi) Tallinna esinduse juhatuse liige. Autasustatud mh Eesti Vabariigi Riigivapi ordeniga (III klass), Valgetähe ordeniga (III klass), Välisministeeriumi teeneteristiga.

Sügelus

Tanel Rander

Kutsutud kirjutaja

1. Rumeenia päritolu mõtleja, kelle aforismidest koosnev raamat „Sündimise ebaõnnest“ (eesti keeles 2012, Varrak, rõlkinud Tõnu Õnnepalu) pakub eksistentsiaalse absurdi keskel suurt tuge. Nagu ta ise ütleb: iga raamat on edasi-lükatud enesetapp. See raamat on seda kindlasti. Kutsusin Ciorani endale appi ka käesolevat teksti kirjutades, nii nagu Dante kutsus appi Vergiliuse, et läbida põrgu ja purgatoorium.

0.

On aasta kõige pimedam aeg, olen end kogu maailmast isoleerinud ja mitu kuud pole ühegi inimesega kohtunud. Kunst on asendunud pandeemiaga. Iga ärajäänud projekt valmistab mulle samasugust rõõmu nagu iga suletud kool või seisma jäänud reisilennuk. Kestab pime öö, mille selge ja paljastav pilk on tavapäraseks elutegevuseks täiesti kasutu. Ent hädavajalik selleks, et inimlik ratsionaalsus ja sellega kaasnev sügelus vaibuda saaksid. Seda soovin ma tõepoolest kogu inimkonnale.

1.

Kui pandeemia algas ja keegi ennustas, et see tapab 60 miljonit inimest, ütlesin naljatades oma sõbrale, et see võib olla meie võimalus panustada oma tagasihoidlike eludega inimkonna kahanemisse. Aga kas see pole meie elude eest liiga väike number? Milline number oleks piisav, et me läheksime lõpule kartmatult vastu? Nendel hetkedel, kui endal viirust kahtlustasin, pidin tõele näkku vaatama. Tõele, milleks on lootus, elutahe ja armastus lähedaste vastu. Emil Cioran¹ ütles kord midagi sellist, et inimesed küll flirdivad surmaga, aga kui surm on nende ukse ees, siis lasevad nad jalga. See on instinktiivne, selle vastu ei saa.

2.

Inimvaenulikud mõtted, nii iseenda kui teiste vastu suunatud, on väga kerged tekkima. Ja siis vajub universaalse armastuse padi vastu nägu ja

paneab mind uskuma, et mõte inimesest kui planeedi parasiidist pärineb samast kohast, kust nende inimeste tung, kes pandeemia alguses USA relvapoodide uste taga järjekorras seisis. Õnneks jätkub mõtteselgust, mis ütleb, et see pole tõsi. Kuigi tõsi on see, et nii otseses kui kaudses tähenduses tapab keskkonnakatastroof meid meie endi käe läbi.

3.

Aasia loomaturgudel valitseb üle igasuguse piiri läinud julmus ja aplus. Korraga, keset kujuteldamatut kannatust ja ebaõiglust, võttis loodus end kokku ja sünnitas midagi sellist, mis suutis natukeneagi inimest pidurdada. Igatahes meeldib mulle mõelda, et see nii oli. Et imed on võimalikud, et hea võidab kurja. See annab lootust isegi siis, kui tead, et oled ise kurjade poolel ja jääd kaotajaks.

4.

Tajun seoses keskkonnakatastroofiga universaalse süütunde genereerimist. Tajun ka enda kalduvust rääkida universaalsest inimesest ja tema sügelusest. Nii mina kui Eesti Energia, Rail Balticu ja Riigimetsa Majandamise Keskuse töötajad peaksime end võrdsetl süüdi tundma. Kas see pole ebaõiglane?

5.

Modernsus on nagu keset vihmametsa ehitatud ooperiteater. Vales kohas ja ajas paiknev jäänuk, mille ilusa vormi taga on mahavaikitud kannatused. Esteetika on aga modernsuse kütkestav lõks – see tekitab samasuguse elujanu nagu surm, mis uksele koputab. Anfbal Quijano² sidus modernsuse koloniaalsuse ning ratsionaalsusega. Pole üht ilma teise ja kolmandata. Ja pole ka universaalset inimest ega reaalsust, ehkki just sellist masinavarki on alates Kolumbusest kogu maailmale peale surutud. Meile omaseks saanud modernsus on nagu pakett, mis sisaldab nii sügelust, hävitustööd kui ka süütunnet.

6.

Modernsust iseloomustab pidev vajadus uue järele. Pentti Linkola³ kirjeldas, kuidas toiduhügieen hävitas olulise osa arhailisest eluviisist. Korraga tekkis ühiskonnas värskekusehullus, tekkisid suured külmuhood ning toidu värskekuse nimel kiirenes ja kasvas transport. „Lumekuninganna“ telelavastuses soovis rikas külmuhoonete omanik vaeselt vanaemalt suure raha eest ära osta keset talve õide puhkenud roosid. „Mõned asjad ei ole müümiseks,“ ütles vanaema, sülitades nõnda näkku ratsionaalsusele ning seeläbi modernsusele ning koloniaalsusele.

7.

Üks kohutavamaid asju praeguses maailmas on „ökosüsteemiteenuste“ kontseptsioon. Need teenused olevat hüved, mida loodus inimesele pakub. Kui räägitakse teenustest, tuleb hakata rääkima ka arvetest. Modernne

2. Peruu mõtleja, keda peetakse „dekoloniaalsus/modernsus“ liikumise ja väidetava dekoloniaalse pöördte üheks peamiseks lätteks.

3. Väga radikaalne, muuhulgas ka ökofašistiks peetud Soome mõtleja, kes soovis, et inimkond läheks tagasi tööstusrevolutsiooni eelsesesse aega. Radikaalsed polnud mitte ainult tema mõtted ja tekstid, vaid ka eluviis.

tööstustsivilisatsioon näeb loodust kui ressursi ja passiivset objekti. Järelikult saab arve esitada ainult inimene. Oodata on tormijooksu veel avastamata sfääridele ja kõigele sellele, millele inimesel seni pole õigust olnud.

8.

Üks jurist avaldas hiljuti arvamust, et mets ei ole mingi iseenesestmõistetav asi – metsaga olevat seotud omaniku õigused ja kohustused, ja kui metsa tahetakse näha vaba aja veetmise ja loodusliku mitmekesisuse säilitamise kohana, siis tuleb seda võtta kui ökosüsteemiteenuse osutamist metsaomaniku poolt, mis ei saa olla tasuta. See seisukoht paljastab kaks olulist tõde: a) kapitalistlikku tööstustsivilisatsiooni püütakse näidata loomuliku algolekuna. Enne, kui näen puud kasvamas, mõtlen omandile. Sisuliselt on maailm pea peale pööratud ning ebaloomulik on loomulik ja vastupidi. b) Siin tuleb nähtavale ökosüsteemiteenuste tegelik pale, loodusest on tehtud tarbekaup ja millelgi ei lasta rahus olla. Ükski rohulible ei kasva niisama, ilma et ta kellegi raamatupidamisse kuuluks. Ükski puu ei seisa püsti ilma metsaomaniku loata. Loomad ja linnud on kilohinna alusel bilansi kantud ning nende elu kulgeb rajakaamerate ja optiliste sihikute vahel. Aga idee, et maaomanik osutab ökosüsteemiteenust, on oma olemuselt religioosne. Siin on näha, et inimene peab midagi, mis talle ei kuulu, enda omaks.

9.

Aeg-ajalt ma siiski usun universaalse inimese olemasolusse. Tema pole arenenud ahvist, vaid hoopis koprast.

10.

Keskkonnaministerium kuulutab, et ökosüsteemiteenused on keskkonnanähtused, sotsiaalsed ja majanduslikud hüved, mida ökosüsteemid inimkonnale pakuvad. Kujutan ette, kui lihtne on seda ideoloogiat populariseerida, rääkides, et iga rohulible on väärtus ja kajastub raamatupidamises ja et iga putukas mõjutab majandust. Kusjuures rääkija on ekstraktivismi harrastav riik, mis ei suuda kontrollida omaenda süvenevat kihku oma territooriumi rajelangiks muuta. Mida muud selliselt riigilt oodata kui advokaati, kes sulle värske õhu hingamise eest arve esitab?

11.

Tegelikult pole omand midagi enesestmõistetavat ega absoluutset. Omand eksisteerib üldiste huvide kontekstis ja on sellele allutatud. Samas näeme üha enam üksikute huvide esiletõusu üldiste huvide arvelt. Võib eeldada, et inimkonnal on instinkt ellu jääda, mitte surra kasvuhooestuva planeedi kätte. Ent veel tugevam on tema instinkt isekaid vajadusi maksimaalselt rahuldada, nüüd ja kohe. Meie riik lasebki destruktiiivsetel tungidel kontrollimatult vohada ja nimetab seda vabaduseks. Samas kui riigi olemasolu pakub meile suurepärase võimaluse superego kontrolli tumedate tungide üle kellelegi teisele delegeerida.

12.

Ühel hetkel võib selguda, et eraomanik on metsale halb omanik. Täpselt nii nagu kunagi otsustati, et riik on ettevõtetele halb omanik. Kui eraomanik arvab, et tema võib vastavalt oma äranägemisele ökosüsteemi kraani lahti ja kinni keerata; kui ta peab enda omaks seda, mis oli olemas juba ammu enne inimest; kui ta allutab elava looduse iseenda materialistlikele huvidele, siis on tema omand või selle ulatus ühemõtteliselt halva ühiskondliku otsuse tulemus, ja seda otsust saab muuta. Sealjuures ilma vägivaldta, ilma revolutsioonita. Piisab sellest, et ametnikud oma tööd hästi teevad. Kas see kõlab düstoopilisemalt kui „ökosüsteemiteenused“?

13.

Ka praegune riik on metsale halb omanik. Meie põhiseadus, mis käsitleb loodust pelgalt ressursina, on koloniaalajastu jäänuk. Ecuadori ja Boliivia eeskujul on hakatud rääkima ideest anda loodusele õigusliku subjekti staatus. Võiks ju meilgi olla seadus, mis laseb loodusel seada inimtegevuse piirid, mitte vastupidi. See eeldaks suuri muutusi kogu ühiskonnas ning suurt puhastustööd inimhingedes. Ilma selleta pole seadustel mingisugust jõudu. Oleme harjunud sellega, et seaduses kuulutatakse üht, aga reaalses elus talitatakse risti vastupidi.

14.

Maailm, mida me tunneme, sai alguse Kolumbuse-järgsest istandusmajandusest. See põhines kolmel elemendil – varastatud maa (Ameerika), varastatud tööjõud (Aafrika) ja vähemuse (Euroopa) käte koondunud varguse viljad. See vana istanduse arhetüüp eksisteerib ka praegu. Heaoluriigid peavad ohveralasid, mis asuvad reeglina kaugel, endises koloonias või kusagil ääremaal. Selleks, et saaks kerkida loss, peab kuskil tekkima auk. Eesti peamiseks ohveralaks on Ida-Virumaa. Looduslikult imepärase koht, Eestimaa⁴ taiga, okasmetsavööndi algus.

15.

Kui Alutaguse metsaomanikud said teada, et nende metsas elab lendorav, hakkasid nad nende loomade elupaiku hävitama, et vältida metsa kaitse alla võtmist. „Inimest lubades sai loodus hakkama millelgi palju enama kui lihtsalt arvutusveaga: atentaadiga iseenda vastu,“ kirjutas enesetapjate pühak Cioran.⁴ Mingipärast meenus just see tsitaat.

16.

Tšernobõli katastroofis tekkinud nähtamatu radiatsioon muutis kõik tavalise ja harjumuspärase eluohtlikuks. Paljud, kes pidid evakueeruma, ei mõistnud, mis toimub. Kuidas sa jätad maha oma kodu keset kevadet, kui kõik öitseb? Likvideerijad on meenutanud, et nad pidid elanike veenmiseks traadist ja puutükist tehtud „dosimeetri“ leiutama. See toimus nagu amulett – miski, mis osutas nähtamatu tõe ja mõõdu olemasolule. Paljast puutükist poleks nõukogude inimesele piisanud. Traat on inimtekkeline, juhib

elektrit, toob uudiseid. Traat on muutustele avatud uks. Mis võiks veenda kliimaskeptikuid maailmas, kus on traadita internet?

17.

Pandeemia kestel on mind hämmastanud kunstivaldkonna masinlikkus, mis jätkab kõigest hoolimata ületootmist. Pole näha mingit muutust peale teostesse ilmunud näomaskide. Maailm jätkab samal käigul, justkui katkematult töötav metsatöömasin, mida ei saa hetkekski seisma jätta, sest siis ei tasuks ta end enam ära. Pandeemia on nagu tüütu, kõrvaline asi. Nagu halb ilm, mille vastu aitab õige riietus ja vihmavari. Kunagi läheb ilmselt vaja kummikuid ja paati.

18.

Istusin kord Sarajevos Miljacka jõe ääres. Selle silla lähedal, kus tapeti Franz Ferdinand – sündmus, mis vallandas 1. maailmasõja. Jõgi oli väga reostunud, kõrgete kivist pervede vahele surutud ning astanguliseks muudetud. Ühe astangu juurde oli kogunenud suur kalaparv. Need olid forellid – puhtaveeliste mäestikujõgede kalad. Nad proovisid vastuvoolu üle astangu hüpata. Olid nad ju omaenda kodujões, mis siis, et see oli täielikult deformeerunud. Selleski olukorras jätkasid nad oma loomuomast tegevust. Nõnda talitab ka angerjas, kes rändab Võrtsjärvest Emajõe ja Peipsi järve kaudu Sargasso merre, pugedes läbi Narva hüdroelektrijaama turbiinide, kus 12% neist hukka saab. Kõik olendid tahavad ellu jääda. Kõik olendid – peale inimese – tahavad iseendaks jääda.

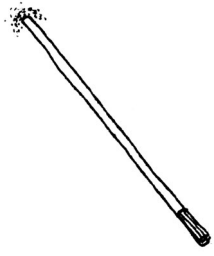
19.

Elada aeglaselt kulgevas katastroofis – see on elada maailmas, kus kõik tuttav osutub tasapisi näiliseks, kosmoseprahiks, sest oled avastanud, et loodus, elu seadus ise on pöördunud inimeksistentsi vastu. Sinu vastu. Kas sellest on üldse võimalik kirjutada? Sõnad on ju tuttavad, aga kas ka asjad, mis on nende taga? Võib-olla on kirjutamine ja rääkimine, inimene kui selline ja üks inimene teisele ainsad asjad, mis on meile jäänud.

TANEL RANDER (1980) on vabakutseline kunstnik, kuraator ja kirjutaja. Varem on ta õppinud õigusteadust ja töötanud juristi ning advokaadina. 2008. aastal pühendus ta ainult loomingulistele tegevustele. Ta on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia interdistsiplinaarsete kunstide magistrantuuri ning õppinud pikka aega sealsamas doktorantuuris. Tema varasem avalik looming oli seotud peamiselt *performance*'i ja kirjandusega. Viimased kümme aastat on tema loomingus olnud esiplaanil Ida-Euroopa identiteet ja dekoloniaalne kriitika, mida ta on mitu aastat õpetanud ka Kunstiakadeemias. Ühiskondlike teemadega tegeledes on ta alati püüdnud säilitada omaenda mütoloogilist maailma, mille oluliseks osaks on maastik, keel ja arhetüüpsed olendid. See maailm on peamiselt avaldunud tema koostöös Erkki Luugiga. Ta on avaldanud mõned raamatud: romaan „Kontrolli alt väljas“ (2008), eksperimentaalteos „Tammeöö“ koos Erkki Luugiga (2012) ja teoreetiline tekstikogumik „Arhiivid ja allumatus: visuaalkultuuri muutuvad taktikad Ida-Euroopas“ (2016), mida ta toimetab koos Margaret Taliga. Samuti on ta avaldanud palju peamiselt kunstikriitika-alaseid artikleid Eesti meedias ning kaastöid erinevates näitusekataloogides ja tekstikogumikes. Ta on kureerinud Y-galerii programmi Tartus ning asutas Valgas ajutiselt tegutsenud galerii Brīvības. Ta on teinud *performance*'i ja teatri alal koostööd rühmitusega 10x10m, samuti Karl Saksa ja Hendrik Kaljujärvega. 2019. aastal kureeris ta koostöös rühmitusega Sled märtsiküüditamise 70 aasta mälestuspäevaga seotud näituste seeria „Siberi lapsepõlv“, mis toimus 16 paigas üle Eesti. Viimasel ajal huvitab teda kunsti psühholoogiline ja teraapiline olemus.

Projekti töögrupp

ANN MIRJAM VAIKLA (1990) on kunstnik ja kuraator, kes on alates 2017. aastast juhtinud Narva kunstiresidentuuri (NART). Visuaalset ja etendus kunsti ühendava praktikaga on ta üles astunud mitmesugustes kontekstides – galeriides, teatrites ja avalikus ruumis – nii Eestis kui ka rahvusvaheliselt. CEC ArtsLinki stipendiumi toel osaleb ta USAs Triangle Arts Associationi ja Grand Central Art Centeri mitmeaastases residentuuriprogrammis, mille raames uurib sotsiaalse skulptuuri rolli ja potentsiaali. Oma uurimistöös, mis ammutab inspiratsiooni kogemusest NARTis, tegeleb ta peamiselt kogukonda kaasavate kuraatoriprojektidega („Umbrohi toidab!“, 2021; Narva linnalaborid „Territooriumite (ümber) mõtestamine“, 2019, ja „Narva–Detroit: Postindustriaalsed piirilinnad – kuhu edasi?“, 2018). Ta on õppinud stenograafiat (BA) Norra Teatriakadeemias ning kultuuri ja kunsti (MA) Novia Rakenduskõrgkoolis Soomes.

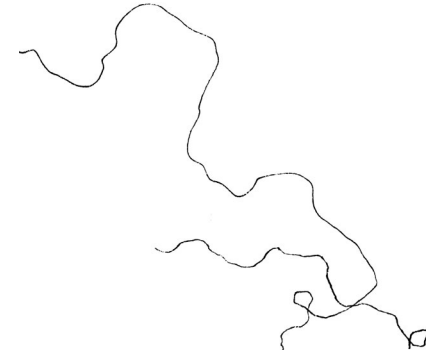
SASKIA LILLEPUU (1986) ühendab oma loomingus antropoloogilise tundlikkuse, kureerimise ja kirjutamise, otsides puutepunkte antropoloogia ja kaasaegse kunsti vahel. Praegu huvitab teda, kuidas inimesed üleilmset ökoloogilist kriisi tajuvad, sellega toime tulevad, sellele lahendusi otsivad ja milliseid katsumusi see inimestele nende harjumuspärasel elus valmistab. Tema kaaslased selles uurimistöös on posthumanistlikud mõtlejad ja mitte-normatiivne kehaline tunnetus. Loometegevus kui maailmas elamise viis ja selle ühiskondlik roll on teemad, mis on teda huvitanud sestpeale, kui ta tegi aastatel 2012–2013 antropoloogilisi välitööd Barcelona audiovisuaalse kunsti skeenel. Ta on õppinud sotsiaal- ja kultuuriantropoloogiat (BA) Tallinna Ülikoolis, visuaalkultuuri uuringuid (vabade kunstide diplom) ning sotsiaal- ja kultuuriantropoloogiat Austraalia Riiklikus Ülikoolis. Praegu õpib ta Eesti Kunstiakadeemias kuraatoriõppe magistrantuuris.

MARJU TAJUR (1991) on Amsterdamis tegutsev vabakutseline produtsent, projektijuht ja rahastuse kaasaja kunsti ja kultuuri valdkonnas. Teda huvitavad (kaasaegse) kunsti ja võimuhete omavahelised seosed, erilist tähelepanu pöörab ta ühiskondlikule aktivismile, kontseptuaalsetele projektidele ja koostööpõhiste tegevustele. Ta on osalenud Marresi nüüdiskultuurimaja näituste ja publikuprogrammide kontseptuaalse raamistuse väljatöötamisel, Jan van Eycki Akadeemia näituste ettevalmistamisel ja kunstiplatvormi Framer Framed näituste koordineerimisel. Ta on vabakutselisena töötanud mitme valdkondadele uurimistööd hõlmanud kunstiprojekti ja näituse juures. Praegu töötab ta Hollandi Kuningliku Teaduste ja Kunstide Akadeemia rahvusvahelise sotsiaalajaloo instituudi (IISH) digikogus ning koordineerib Narva kunstiresidentuuris näituste korraldamist. Tajur on õppinud kunsti ja kultuuri õppekaval (BA) Maastrichti Ülikoolis ning kunsti ja ühiskonna õppekaval (MA) Utrechti Ülikoolis.

KERTTU JUHKAM (1986) on kunstnik, graafiline disainer ja haridustöötaja, kes on huvitatud isiklike seoste leidmisest, lähenedes kunstile ja haridusele protsessipõhiselt ja valdkondadeüleselt. Alates 2018. aastast korraldab ta haridus- ja publikuprogrammi Tallinna Kunstihoones ning

töötab kunstiopetaja ja graafilise disainerina Sally Studios. Ta peab oluliseks elada aeglasemalt ning ergutada arutelusid olemise viisidest – kunsti ja vaataja, inimeste ja muude-kui-inimeste vahel. See tõstab teadlikkust ning julgustab kaasa mõtlema, kahtlema, arvamust avaldama ja maailmas oma loovat panust andma. Juhkam on õppinud graafikat (BA) Eesti Kunstiakadeemias ning Madalamaades Haagi Kuninglikus Kunstiakadeemias. 2018. aasta sügisel alustas ta magistriõpinguid Tallinna Ülikooli haridusteaduste instituudis kasvatusteaduste erialal.

PIIBE KOLKA (1986) on filmitegija, -vaataja ja kunstnik, keda huvitab filmi kui suhteliselt noore kunstivormi hargnev potentsiaal ja segunemine teiste kunstivormidega. Teda huvitab kunstnikufilm kui isiklik ja avastav praktika, milles on ruumi eksperimentidele ja mis samas uurib filmivormi audiovisuaalset, ajalist ja rütmilist eripära. Esitades vaheldumisi küsimusi „mis juhtub?“ ja „kuidas on?“, huvitub ta kohalolemise tunde intensiivsusest filmides ja selle mõtestamisest. Ta on töötanud New Yorgis dokumentaalide ning mängu- ja kunstnikufilmide operaatori ja monteerijana. Hetkel töötab ta lühifilmi ja laiendatud kino projektiga „Tütarrakk“, uurib kaameraesiste žestide mitmetähenduslikkust ning tunneb rõõmu audiokassetile salvestavast madala resolutsiooniga pikselkaamerast, mille pilt üliteravate ekraanide kõrval säbrulist ja vetruvat vaheldust pakub. Kolka on õppinud antropoloogiat Tallinna Ülikoolis (BA 2010, MA 2015) ja dokumentalistikat ning filmikunsti The New Schoolis New Yorgis (MA 2014).

NARVA KUNSTIRESIDENTUUR (NART) on 2015. aastal loodud kultuuriplatvorm, kus korraldatakse residentuure, näituseid, loenguid ja hariduslikke töötubasid. NART asub Eesti-Vene piiril Narvas ajaloolises Kreenholmi asumis. Rahvusvaheline residentuuriprogramm on avatud kunstnikele, kes tegutsevad mitmesugustes valdkondades, nagu kunst, muusika, etendus kunst, arhitektuur, disain, film, kirjandus, kureerimine jm. See loob loomingulist läbikäimist eri valdkondades tegutsejate vahel ning tugevdab suhet kohaliku kogukonnaga. Keskus asub historitsistlikus villas, mis algselt ehitati Kreenholmi Manufaktuuri direktorile. NARTi läheduses asuvad tühjaks jäänud tehasehooned, kus kunagi tegutses üks Euroopa suuremaid omalaadseid ettevõtteid (rajatud 1857. aastal). Narva kunstiresidentuuri haldab Eesti Kunstiakadeemia koostöös Narva Gate'iga ning selle tegevust toetab Eesti Kultuuriministeerium.

Trükis kaasneb näitusega
„Taganemisteeta. Kohaloluharjutus“
Narva kunstiresidentuuris
24.04.–20.06.2021

Näitus

Kunstnikud:
Alma Heikkilä
Anne Noble
Felipe de Ávila Franco
Flora Reznik
Hannah Mevis
Hans Rosenström
Juss Heinsalu
Manfred Dubov
Marit Mihklepp
Melanie Bonajo
Nina Schuiki
Pia Arke
Saara-Maria Kariranta
Sissel Marie Tonn
Sepideh Ardalani ja Sandra Kosorotova
Vera Anttila

Näituse kuraatorid:
Ann Mirjam Vaikla (Narva
kunstiresidentuuri juht) &
Saskia Lillepuu

Filmiprogrammi kuraator:
Piibe Kolka

Haridusprogrammi kuraator:
Kerttu Juhkam

Projektijuht:
Marju Täger

Näituse kujundus ja installeerimine:
Valge Kuup Stuudio

Graafiline disain:
Jaan Evert

Videoteoste tõlge ja subtiitrid:
Flora Reznik
Inese Strupule
Sandra Kosorotova
Saskia Lillepuu

Täname järgmisi inimesi toetuse
eest:

Aksel Haagensen
Amalie Bergstein Nielsen
Anders Härm
Annika Toots (Estonian Art)
Edgars Rubenis
Ingel Vaikla
Jaanus Lillepuu
Jaanus Mikk (Tallinna Hipodroom &
Narva Gate)
Jean Medina
Jennifer Deger
Kirsten Einer Lillepuu

Liisa Hirsch
Liisi Voll
Margit Säde
Maria Železnova (Narva
kunstiresidentuuri administraator)
Mat Scannell
Miha Brebenel
Rael Artel, Bruno Kadak (Naked Island) &
Sander Haugas
Rasmus Jensen
Tüüne-Kristin Vaikla
Urmo Vaikla
Victoria Baskin Coffey

Täname Narva kunstiresidentuuri
vabatahtlike ja näituse
haridusprogrammis osalenuid:
Anfissa Jerjomina
Ekaterina Koreshkova
Ilja Dokudin
Ljubov Terukova
Marija Bolšakova
Margarita Skripkina
Polina Pappinen
Vadim Markov

Täname järgmisi institutsioone:
A-Communication Marketing
Eesti Instituut / Estonian Art
Eesti Kunstiakadeemia Tehnika laenusut
Galerie AKINCI
Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus
Louisiana Museum of Modern Art
MASSIA
Mustarinda Residency
Pro Av Saarikko Oy
Two Rooms Gallery

Näitust toetavad:

Trükis

Tekstid:
Ann Mirjam Vaikla
Kaja Tael
Kerttu Juhkam
Piibe Kolka
Saskia Lillepuu
Tanel Rander

Eesti- ja ingliskeelne tõlge:
Kristopher Rikken
Martin Rünk

Venekeelne tõlge:
Elnara Taidre
Maria Vassiljeva
Sandra Kosorotova
Tanja Muravskaja

Keeletoimetajad:
Dan O'Connell
Elnara Taidre
Karin Taidre
Martin Rünk
Mirjam Parve
Taimi Vill
Tanja Muravskaja

Graafiline disain:
Jaan Evert

Illustratsioonid:
Sissel Marie Tonn – *Relays*, 2020

Fotod:
Bernhard Ludewig
Christine Winkler (Grazer Kunstverein)
Flora Reznik
Hans Rosenström
Ingel Vaikla
Juss Heinsalu
Marit Mihklepp
Manfred Dubov
Nina Wilenius
Sepideh Ardalani & Sandra Kosorotova
Sissel Marie Tonn
Tobias Wootton
Vera Anttila

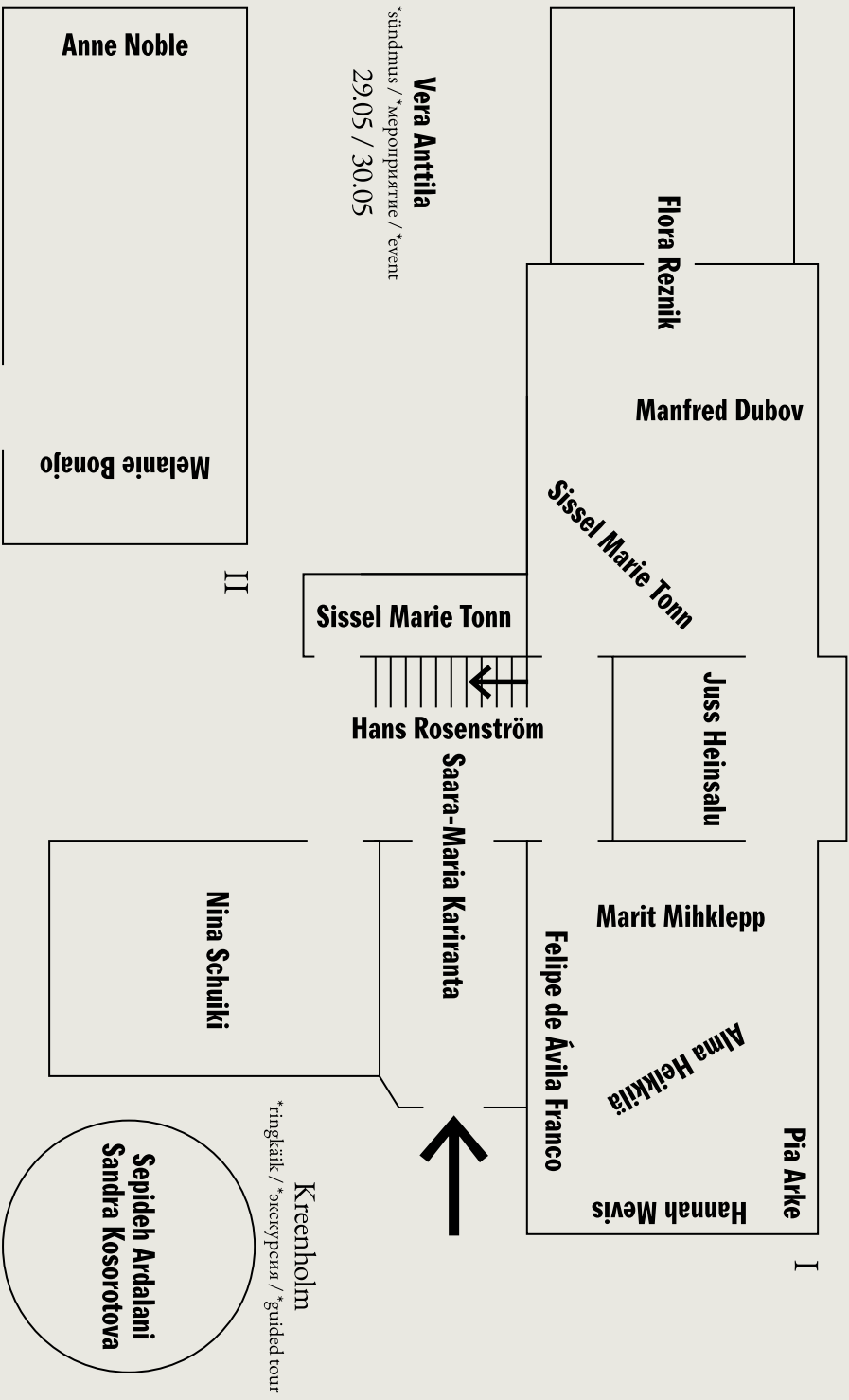
Trükikoda:
Quick Print, Ellington

Väljaandja:
Narva kunstiresidentuur

www.nart.ee
ISBN 978-9949-7296-3-0

Narva kunstiresidentuuri haldab
Eesti Kunstiakadeemia koostöös
Narva Gate'iga ning selle tegevust
toetab Eesti Kultuuriministerium

Pia Arke

Hannah Mevis

Felipe de Ávila Franco

Marit Mikklepp

Juss Heinsalu

Sissel Marie Tonn

Manfred Dubov

Flora Reznik

Sissel Marie Tonn

Hans Rosenström

Saara-Maria Karivanta

Vera Anttila

*sündmus / *мероприятие / *event
29.05 / 30.05

Nina Schuiki

Anne Noble

Melanie Bonafo

Sepideh Ardalani
Sandra Kosorotova

Kreenholm
*tingkäik / *экскурсия / *guided tour

II

I